

SOCIO-PHILOSOPHICAL INDICATORS AND ASSESSMENT CRITERIA FOR ENSURING HUMAN DIGNITY

Gulomnazir Kholmatkhonovich Karimov

Doctor of Philosophy (PhD) in Philosophy,
Independent Researcher, Fergana State University
Science ID: FFR-0726-0161
E-mail: karimovbek701@gmail.com
Fergana, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: human dignity, social philosophy, social justice, indicator, assessment criterion, human rights, social development, well-being, Sustainable Development Goals, human capital.

Received: 26.07.26

Accepted: 27.07.26

Published: 28.07.26

Abstract: This article examines the socio-philosophical essence of ensuring human dignity, its significance in the development of a modern democratic society, and the indicators and assessment criteria used to evaluate the level of human dignity. The study explores the philosophical evolution of the concept of human dignity based on classical and contemporary socio-philosophical theories. The protection of human rights, social justice, civil liberties, access to education and healthcare services, poverty reduction, transparency in public administration, and citizens' participation in decision-making are systematized as the principal indicators of human dignity. Furthermore, the article provides a comparative analysis of assessment approaches employed by the United Nations within the framework of the Sustainable Development Goals, the Human Development Index, the World Bank, the OECD, and other international organizations, alongside the experience of Uzbekistan. Based on the findings, a socio-philosophical model for assessing human dignity is developed, and scientifically grounded recommendations for its practical implementation are proposed.

INSON QADRINI TA'MINLASHNING IJTIMOY-FALSAFIY INDIKATORLARI VA BAHOLASH MEZONLARI

G'ulomnazir Xolmatxonovich Karimov

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Farg'ona davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: karimovbek701@gmail.com

Ilmiy identifikatsiya raqami: FFR-0726-0161

Farg'ona, O'zbekiston

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: inson qadri, ijtimoiy falsafa, ijtimoiy adolat, indikator, baholash mezonlari, inson huquqlari, ijtimoiy taraqqiyot, farovonlik, Barqaror rivojlanish maqsadlari, inson kapitali.

Annotatsiya: Bu maqolada inson qadrini ta'minlashning ijtimoiy-falsafiy mazmuni, uning zamonaviy demokratik jamiyat taraqqiyotidagi o'rni hamda inson qadri darajasini baholashda qo'llaniladigan indikatorlar va mezonlar ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda inson qadri tushunchasining falsafiy evolyutsiyasi klassik va zamonaviy ijtimoiy-falsafiy nazariyalar asosida yoritilgan. Inson huquqlarini ta'minlash, ijtimoiy adolat, fuqarolik erkinliklari, ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyati, kambag'allikni qisqartirish, davlat boshqaruvida ochiqlik va fuqarolarning qarorlar qabul qilishdagi ishtiroki inson qadrini ifodalovchi asosiy indikatorlar sifatida tizimlashtirilgan. Shuningdek, BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari, Inson taraqqiyoti indeksi, Jahon banki, OECD va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan qo'llanilayotgan baholash yondashuvlari O'zbekiston tajribasi bilan qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida inson qadrini baholashning ijtimoiy-falsafiy modeli ishlab chiqilib, uning amaliy qo'llanilishi bo'yicha ilmiy taklif va tavsiyalar ilgari suriladi.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЕ ИНДИКАТОРЫ И КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ДОСТОИНСТВА

Гуломназир Холматхонович Каримов

Доктор философии (PhD) по философским наукам,

независимый исследователь Ферганского государственного университета

Научный идентификационный номер: FFR-0726-0161

E-mail: karimovbek701@gmail.com

Фергана, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: человеческое достоинство, социальная философия, социальная справедливость, индикатор, критерий оценки, права человека, социальное развитие, благосостояние, Цели устойчивого развития, человеческий капитал.

Аннотация: В данной статье с социально-философских позиций исследуются сущность обеспечения человеческого достоинства, его значение в развитии современного демократического общества, а также индикаторы и критерии, применяемые для оценки уровня человеческого достоинства. В исследовании философская эволюция понятия человеческого достоинства раскрывается на основе классических и современных социально-философских теорий. В качестве основных индикаторов человеческого достоинства систематизированы обеспечение прав человека, социальная справедливость, гражданские свободы, доступность образования и здравоохранения, сокращение бедности, открытость государственного управления и участие граждан в процессе принятия решений. Кроме того, проводится сравнительный анализ подходов к оценке, применяемых Организацией Объединённых Наций в рамках Целей устойчивого развития, Индексом человеческого развития, Всемирным банком, ОЭСР и другими международными организациями, с опытом Республики Узбекистан. По результатам исследования разработана социально-философская модель оценки человеческого достоинства, а также предложены научно обоснованные рекомендации по её практическому применению.

Kirish. XXI asrda inson qadri zamonaviy davlat va jamiyat taraqqiyotining bosh mezoniga aylanmoqda. Globallashuv, raqamli transformatsiya, migratsiya jarayonlari, ekologik va iqtisodiy inqirozlar insonning huquq va erkinliklarini ta'minlash, ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish hamda davlat boshqaruvining inson manfaatlariga yo'naltirilganligini yanada kuchaytirishni talab etmoqda. Shu bois inson qadrini ta'minlash masalasi bugungi kunda nafaqat siyosiy va huquqiy, balki ijtimoiy-falsafiy tadqiqotlarning ham markaziy obyektiga aylangan.

Inson qadri kategoriyasi qadimgi Sharq va G'arb falsafasidan boshlab turli ilmiy maktablar tomonidan izchil rivojlantirib kelinmoqda. Aristotel insonning ezgu hayotini jamiyatdagi adolat va fazilatlar bilan bog'lagan bo'lsa, Immanuel Kant insonni hech qachon vosita emas, balki doimo

maqsad sifatida ko‘rish zarurligini asoslab bergan [1]. Zamonaviy falsafada esa inson qadri demokratik boshqaruv, ijtimoiy tenglik, inklyuziv taraqqiyot va fuqarolik jamiyatining asosiy tamoyillaridan biri sifatida talqin qilinmoqda [2].

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ham "Inson qadri uchun" tamoyili davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Konstitutsiyaning yangi tahriri, "O‘zbekiston – 2030" strategiyasi, ijtimoiy himoya tizimidagi islohotlar hamda inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan dasturlar inson qadri konsepsiyasining amaliy ifodasi sifatida namoyon bo‘lmoqda [3]. Biroq mazkur jarayonlarni baholash uchun ilmiy asoslangan indikatorlar tizimini ishlab chiqish masalasi hali yetarli darajada tadqiq etilmagan. Shu jihatdan inson qadrini faqat huquqiy kategoriya emas, balki ijtimoiy-falsafiy hodisa sifatida kompleks baholash mezonlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi.

Tadqiqot maqsadi. Inson qadrini ta‘minlashning ijtimoiy-falsafiy indikatorlari va baholash mezonlarini nazariy hamda metodologik jihatdan asoslash, ularning zamonaviy demokratik jamiyat taraqqiyotidagi o‘rnini aniqlash va O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlarini ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari: inson qadri tushunchasining ijtimoiy-falsafiy mohiyatini ochib berish;

- klassik va zamonaviy falsafada inson qadri konsepsiyasining evolyutsiyasini tahlil qilish;
- inson qadrini ifodalovchi asosiy ijtimoiy indikatorlarni tizimlashtirish;
- xalqaro baholash indeksleri va mezonlarini qiyosiy tahlil qilish;
- O‘zbekiston tajribasi asosida inson qadrini baholashning ijtimoiy-falsafiy modelini ishlab chiqish.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda dialektik yondashuv, tizimli tahlil, tarixiylik va mantiqiylik, qiyosiy-komparativ tahlil, aksiologik hamda sotsiologik yondashuvlardan foydalanildi. Shuningdek, BMT, OECD, Jahon banki, UNDP va O‘zbekiston Respublikasining normativ-huquqiy hujjatlari hamda zamonaviy ijtimoiy-falsafiy adabiyotlar ilmiy manba sifatida qo‘llanildi [4–6].

Natijalar. Inson qadrini ta‘minlashning ijtimoiy-falsafiy indikatorlari. Inson qadri zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tafakkurda shaxsning biologik mavjudligi emas, balki uning huquqlari, erkinliklari, imkoniyatlari va ijtimoiy hayotdagi faol ishtirokini ifodalovchi murakkab integral kategoriya sifatida talqin qilinadi. Shu sababli inson qadrini baholash faqat iqtisodiy ko‘rsatkichlar bilan emas, balki ijtimoiy, siyosiy, huquqiy va ma‘naviy omillarning o‘zaro uyg‘unligi asosida amalga oshirilishi lozim [1]. Zamonaviy demokratik jamiyatlarda inson qadrini ta‘minlash davlat siyosatining samaradorligini belgilovchi asosiy mezonlardan biriga aylangan.

Inson manfaatlarini ustuvor qo'ygan boshqaruv tizimi ijtimoiy adolatni qaror toptirish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini kafolatlash hamda inson kapitalini rivojlantirish orqali barqaror taraqqiyotga erishishni nazarda tutadi [2]. Ushbu tadqiqot natijasida inson qadrini baholashning quyidagi o'n ikkita asosiy ijtimoiy-falsafiy indikatori tizimlashtirildi.

1. Huquq va erkinliklarning kafolatlanganligi. Inson qadri, avvalo, uning konstitutsiyaviy huquqlari va erkinliklarining real hayotda ta'minlanish darajasi bilan belgilanadi. So'z erkinligi, vijdon erkinligi, mulk huquqi, shaxs daxlsizligi, odil sudlovga erishish imkoniyati kabi ko'rsatkichlar inson qadrining fundamental indikatori hisoblanadi [3].

2. Ijtimoiy adolat darajasi. Jamiyatda ijtimoiy teng imkoniyatlarning mavjudligi, kambag'allikni qisqartirish, daromadlar tafovutini kamaytirish hamda ijtimoiy himoya tizimining samaradorligi inson qadrining muhim mezonidir. Ijtimoiy adolat fuqarolarning davlat institutlariga bo'lgan ishonchini mustahkamlaydi va ijtimoiy birdamlikni kuchaytiradi [4].

3. Sifatli ta'lim imkoniyatlari. Ta'lim insonning o'z salohiyatini ro'yobga chiqarish vositasidir. Maktabgacha ta'limdan boshlab oliy ta'limgacha bo'lgan tizimning ochiqligi, inklyuzivligi va sifati inson qadrini belgilovchi ustuvor indikatorlardan biri sifatida namoyon bo'ladi [5].

4. Sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyati. Sifatli tibbiy xizmatlardan foydalanish, profilaktik tibbiyotning rivojlanganligi, ona va bola salomatligini muhofaza qilish, kutilayotgan umr davomiyligi ham inson qadrini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi [6].

5. Munosib mehnat va bandlike. Barqaror ish o'rinlari, adolatli mehnat haqi, xavfsiz mehnat sharoiti hamda kasbiy rivojlanish imkoniyatlari shaxsning iqtisodiy mustaqilligi va ijtimoiy mavqei belgilaydi. Shu bois munosib mehnat inson qadrining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi [7].

6. Fuqarolik faolligi. Fuqarolarning saylovlarda ishtiroki, jamoatchilik muhokamalaridagi faolligi, nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatida qatnashishi hamda mahalliy tashabbuslarni ilgari surishi inson qadrining amaliy namoyon bo'lish shaklidir [8].

7. Davlat boshqaruvida ochiqlik va shaffoflik. Ochiq boshqaruv tamoyillari, davlat organlarining hisobdorligi va korrupsiyaga qarshi kurash mexanizmlarining samaradorligi fuqarolarning o'zini qadrlangan shaxs sifatida his etishiga xizmat qiladi [9].

8. Ijtimoiy xavfsizlik. Jamiyatda jinoyatchilik darajasining pasayishi, oilaviy zo'ravonlikning oldini olish, bolalar, ayollar, keksalar va nogironligi bo'lgan shaxslarning himoyalanganligi inson qadrining muhim ko'rsatkichlaridan biridir.

9. Ekologik xavfsizlik. Sogʻlom ekologik muhit, toza ichimlik suvi, atmosfera havosining sifati va yashash uchun qulay hududlarning mavjudligi insonning munosib hayot kechirishi uchun zarur shartlardan hisoblanadi.

10. Raqamli tenglik. Raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari, internet infratuzilmasining rivojlanganligi va axborot xavfsizligi zamonaviy davrda inson qadrini taʼminlovchi yangi indikatorlardan biri sifatida shakllanmoqda [10].

11. Madaniy va maʼnaviy rivojlanish. Milliy qadriyatlarga hurmat, madaniy merosdan foydalanish imkoniyatlari, kutubxonalar, muzeylar va madaniyat markazlari faoliyati shaxsning maʼnaviy kamolotiga xizmat qiladi.

12. Subyektiv farovonlik. Fuqarolarning hayotdan qoniqish darajasi, kelajakka ishonchi, ruhiy salomatligi va ijtimoiy optimizmi inson qadrini baholashning zamonaviy falsafiy indikatorlari sirasiga kiradi.

Inson qadrini baholash mezonlari. Tadqiqot davomida indikatorlarni amaliy baholash uchun besh pogʻonali mezonlar tizimi ishlab chiqildi.

Xalqaro tajribaning qiyosiy tahlili. Tahlillar shuni koʻrsatadiki, inson qadrini baholash boʻyicha xalqaro tashkilotlar turli metodologiyalardan foydalanadi. BMTning Inson taraqqiyoti indeksi taʼlim, sogʻliqni saqlash va daromad koʻrsatkichlarini integrallashgan holda baholaydi [11]. OECD "Better Life Index" tizimi fuqarolarning uy-joy, ish, xavfsizlik, fuqarolik ishtiroki va hayotdan qoniqish darajasini kompleks koʻrsatkich sifatida qoʻllaydi [12]. Jahon banki esa inson kapitali indeksini ishlab chiqish orqali taʼlim va sogʻliqni saqlashning iqtisodiy rivojlanishga taʼsirini baholaydi [13]. Mazkur yondashuvlarning umumiy jihati shundaki, ularning barchasi insonni iqtisodiy resurs emas, balki jamiyat taraqqiyotining bosh maqsadi sifatida eʼtirof etadi.

Oʻzbekiston tajribasining ijtimoiy-falsafiy tahlili. Soʻnggi yillarda Oʻzbekistonda "Inson qadri uchun" tamoyili davlat siyosatining ustuvor yoʻnalishiga aylandi. Aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, kambagʻallikni qisqartirish, taʼlim va sogʻliqni saqlash tizimlarini modernizatsiya qilish, ochiq davlat boshqaruvini rivojlantirish hamda fuqarolik jamiyatini qoʻllab-quvvatlashga qaratilgan islohotlar inson qadrini amaliy jihatdan taʼminlashga xizmat qilmoqda [14]. Shu bilan bir qatorda, inson qadrini baholashda faqat statistik koʻrsatkichlarga tayanish yetarli emas. Fuqarolarning davlat institutlariga ishonchi, hayot sifati, ijtimoiy adolatni his etishi va kelajakka ishonchi kabi sifat koʻrsatkichlarini muntazam monitoring qilish zarur. Tahlillar inson qadrini baholashning kompleks modeli taklif etiladi. Yuqoridagi model huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, maʼnaviy va ekologik indikatorlarning oʻzaro integratsiyasiga asoslanadi hamda davlat boshqaruvi samaradorligini baholashda qoʻllanishi mumkin.

Muhokama. Izlanishlar shuni ko'rsatadiki, inson qadrini ta'minlash bugungi kunda davlat boshqaruvi, fuqarolik jamiyati va ijtimoiy institutlar faoliyatining markaziy mezoniga aylanmoqda. Zamonaviy ijtimoiy-falsafiy yondashuvlarda inson qadri shaxsning tabiiy huquqlari va erkinliklarini e'tirof etish bilangina cheklanmay, uning o'z salohiyatini erkin ro'yobga chiqarishi, munosib turmush kechirishi hamda jamiyat hayotida faol ishtirok etishi uchun zarur shart-sharoitlarning yaratilishi bilan ham belgilanadi. Shu jihatdan inson qadrini baholash faqat iqtisodiy ko'rsatkichlarga asoslangan yondashuvlardan voz kechib, huquqiy, ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy va madaniy omillarni qamrab oluvchi kompleks indikatorlar tizimini talab etadi [1].

Klassik falsafada inson qadrining manbai shaxsning aqliy va axloqiy tabiatida izohlangan bo'lsa, zamonaviy ijtimoiy falsafada ushbu tushuncha insonning real hayot sifati bilan uzviy bog'lanmoqda. Jumladan, J. Rawls ijtimoiy adolatni jamiyatning asosiy instituti sifatida talqin qilib, teng imkoniyatlar mavjud bo'lgan jamiyatdagina inson qadrini to'laqonli ro'yobga chiqarish mumkinligini ta'kidlaydi [2]. A. Sen esa inson taraqqiyotini iqtisodiy o'sish bilan emas, balki shaxsning imkoniyatlari (capabilities) kengayishi orqali baholashni taklif etadi [3]. Mazkur nazariyalar inson qadrini baholash indikatorlarini ishlab chiqishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Ilmiy izlanishlar, xalqaro tashkilotlar tomonidan qo'llanilayotgan baholash tizimlari o'zaro metodologik farqlarga ega bo'lsa-da, ularni birlashtiruvchi umumiy tamoyil mavjud. BMTning Inson taraqqiyoti indeksi ta'lim, sog'liqni saqlash va daromad ko'rsatkichlariga tayanadi. OECDning "Better Life Index" tizimi esa uy-joy, xavfsizlik, fuqarolik ishtiroki, atrof-muhit sifati, ish va shaxsiy hayot muvozanati kabi ko'rsatkichlarni ham qamrab oladi [4]. Jahon bankining Inson kapitali indeksi esa ta'lim va sog'liqni saqlashning uzoq muddatli iqtisodiy samaradorligini baholaydi [5]. Ushbu tizimlarning qiyosiy tahlili inson qadrini baholashda ko'p o'lchovli indikatorlardan foydalanish zarurligini ko'rsatadi.

O'zbekiston tajribasi tahlili mamlakatda inson qadrini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylanganini ko'rsatmoqda. "Inson qadri uchun" tamoyili asosida amalga oshirilayotgan islohotlar aholining turmush sifatini yaxshilash, kambag'allikni qisqartirish, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimini modernizatsiya qilish, ijtimoiy himoya mexanizmlarini takomillashtirish hamda davlat xizmatlarining ochiqqligini oshirishga xizmat qilmoqda [6]. Shu bilan birga, inson qadrini baholashda statistik ko'rsatkichlar bilan bir qatorda fuqarolarning davlat institutlariga bo'lgan ishonchi, hayotdan qoniqish darajasi, ijtimoiy adolatni his etishi va kelajakka bo'lgan ishonchini muntazam o'rganish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda taklif etilgan indikatorlar tizimi mavjud xalqaro metodikalardan farqli ravishda inson qadrini faqat ijtimoiy-iqtisodiy hodisa emas, balki ijtimoiy-falsafiy kategoriya sifatida baholash imkonini beradi.

Tizimning afzalligi shundaki, u huquqiy, iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy, ekologik va raqamli rivojlanish omillarini yagona konseptual model doirasida integratsiyalash imkonini yaratadi. Bu esa davlat boshqaruvi samaradorligini baholashda yangi metodologik yondashuvni shakllantiradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi: inson qadrini baholashning yagona milliy indikatorlar tizimini ishlab chiqish; davlat statistika organlari faoliyatiga sifat ko'rsatkichlarini kiritish; fuqarolarning hayot sifati va davlat xizmatlaridan qoniqish darajasini muntazam monitoring qilish; mahalliy davlat hokimiyati organlari faoliyatini inson qadri indikatorlari asosida baholash; ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlarni baholovchi milliy indeksni joriy etish; inson kapitali rivojlanishini baholash metodikasini takomillashtirish; ochiq davlat boshqaruvi va fuqarolik ishtirokini o'lchovchi ko'rsatkichlarni kengaytirish; ekologik xavfsizlik va sog'lom yashash muhitini inson qadri indikatorlari tarkibiga kiritish; raqamli tenglik va axborotdan foydalanish imkoniyatlarini baholovchi mezonlarni ishlab chiqish; oliy ta'lim muassasalarida "Inson qadri falsafasi" bo'yicha maxsus o'quv kurslarini joriy etish.

Taklif etilgan indikatorlar va baholash mezonlari davlat boshqaruvi, ijtimoiy siyosat, ilmiy tadqiqotlar hamda strategik rivojlanish dasturlarida qo'llanilganda inson manfaatlariga yo'naltirilgan boshqaruv tizimini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kant I. Practical Philosophy. Translated and edited by Mary J. Gregor. — Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
2. Nussbaum M.C. Creating Capabilities: The Human Development Approach. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent: O'zbekiston, 2023.
4. Rawls J. A Theory of Justice. Revised edition. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.
5. Sen A. Development as Freedom. — New York: Alfred A. Knopf, 1999.
6. United Nations Development Programme. Human Development Report 2023/2024: Breaking the Gridlock: Reimagining Cooperation in a Polarized World. — New York: UNDP, 2024. (hdr.undp.org)
7. International Labour Organization. Decent Work and the Sustainable Development Goals: A Guidebook on SDG Labour Market Indicators. — Geneva: ILO, 2018.
8. Habermas J. The Theory of Communicative Action. Vol. 2: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason. — Boston: Beacon Press, 1987.
9. OECD. Better Life Index. — Paris: OECD, official online database. (OECD)

10. Castells M. The Rise of the Network Society. 2nd ed. — Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.
11. UNDP. Human Development Report 2023/2024. — New York: UNDP, 2024. (hdr.undp.org)
12. OECD. How's Life? 2020: Measuring Well-being. — Paris: OECD Publishing, 2020.
13. World Bank. Human Capital Project / Human Capital Index. — Washington, DC: World Bank, official database. (Mirovoy bank)
14. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni. (lex.uz).